

Atatürk Döneminde Azınlık Okulları

Azınlık okulları (cemaat mektepleri, ekalliyet mektepleri), Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayan; aralarında dil, din, ırk farkı bulunan, özel anlaşmalarla verilen haklardan yararlanan başta Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere bazı grupların açtığı okullardır. Bu okullar, İslâm Hukuku'nun (Fıkıh) kapsamında yer alan zimmî hukuka dayalı olarak kurulmuştur ve kökeni II. Mehmet dönemine kadar uzanmaktadır. II. Mehmet İstanbul'u fethedince başta Rumlar olmak üzere karşılaştığı topluluklara, 'Galata Ahitnamesi' ile kendi mekteplerini, kiliselerini ve hastanelerini istedikleri gibi idare etme hakkının yanında, dillerini konuşma ve anadillerinde eğitim görebilme hakkını da vermişti. Devletin önce Rum cemaatine verdiği bu haktan daha sonra Ermeniler, Museviler ve Süryaniler de yararlanmıştı. İlk başlarda kilise (veya havra) bünyesinde kurulan ruhban okulu niteliğindeki küçük çaptaki birimler, zamanla örgün eğitim-öğretim kurumuna dönüşmüşlerdi. Osmanlı Devleti, güçlü olduğu dönemlerde azınlıklara ait eğitim birimlerini tehdit görmemiş ve hatta teşkilatlanmalarına da izin vermişti. Devletin bu tutumuyla cesaretlenen başta Fransa, İtalya, Amerika, Bulgaristan ve İngiltere gibi yabancı devletler, önce azınlık okullarına karşılıksız olarak para, eğitim malzemesi ve öğretmen gibi destekte bulundular, sonrasında yasal dayanaktan yoksun, denetimden uzak kendi eğitim ve öğretim kurumlarını açmaya başladılar. Böylelikle gayrimüslimlere ait azınlık okulları ve yabancı okullar olmak üzere iki farklı okul türü doğdu. Türk eğitim tarihinde önemli yeri bulunan bu okullar o kadar revaçtaydı ki, yirminci yüzyılın başında Osmanlı Devleti'ndeki ilkokul öğrencilerinin üçte ikisi azınlık okullarında öğrenim görüyordu. Ancak bu okullar, eğitim öğretim faaliyetlerinden çok uluslararası ilişkiler ağırları ve misyonerlik faaliyetleri ile gündemdedeydi. Osmanlı Devleti, bu okullar üzerindeki olası etkileri kaldırabilmek ve denetimi sağlayabilmek için birçok adım atmış, ancak başta 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi olmak üzere yapılan düzenlemelerin uygulaması mümkün olmamıştır. Sonunda 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi ile ülkedeki azınlık okullarının büyük bir kısmı kapatılmış, kalanlar da denetim altına alınmıştır. Fakat savaşın kaybedilmesinden sonra azınlık okulları ve yabancı okullar yeniden açılmaya başlanmış, Sevr Antlaşması'nın 149. maddesiyle de Osmanlı Hükümetinin, Türkiye'deki bütün soy azınlıklarının her birindeki dini eğitimi ve idari özerkliğini tanımayı ve buna saygı göstermeyi yükümleneceği ifade edilmiştir. Diğer taraftan başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Millî Mücadeleyi başlatan kadro, azınlık okulları ile ilgili dayatmalara karşı çıkmış; gayrimüslim okullarının, aleyhte faaliyetleri nedeniyle kapatılmaları gerektiğini sık sık gündeme getirmiştir. Nitekim Millî Mücadele yıllarında gerek azınlık okullarının, gerekse yabancı okulların birçoğu işgalcilerin konaklama ve yeme içme merkezi olmuştu. Okullarda çalışan öğretmenler ve diğer personel ajanlık yaparken, binalar da mühimmatın saklama alanı olarak kullanılmaktaydı.

Osmanlı'nın bıraktığı eğitim mirası, azınlık okullarından ibaret değildi. Tanzimat döneminden itibaren öğretim düzeyleri farklı olmakla birlikte medreseler, Avrupa kolejleri, yabancı okullar, tarikat okulları, askerî mektepler, mahalle mektepleri, sıbyan mektepleri, mülkiye, harbiye gibi birçok eğitim kurumu bir arada yaşamaya başlamıştı. Okulların bağlı olduğu kurumlar açısından bakıldığında keşmekeşlik zirveye çıkıyordu. Eğitim-öğretimde söz sahibi kurumlar o kadar fazlaydı ki, gayrimüslim cemaatler teşkilatı (kiliseler, hahamhaneler vs), yabancı papaz heyetleri ve yabancı hükümetler, Maarif Nezareti, Ders Vekâleti, Meşihat-i İslamiye, Harbiye Nezareti, Bahriye Nezareti, Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Ticaret ve Ziraat Nezareti, Nafia Nezareti bunlardan bazılarıydı. Bu karmaşaya son vermek isteyen Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadelenin en zor günlerinde, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde büyük kayıplar yaşandığı ve askerlerin Sakarya'nın doğusuna çekilmeye başladığı günlerde Ankara'da toplanan Maarif Kongresinde yaptığı konuşmada eğitim politikasını ve yol haritasını açıklamıştır. Burada Atatürk, dışarıdan gelen baskılara dirençli, millî

karakter ve tarihimize uyumlu millî kültür ve millî eğitim politikalarına işaret etmiştir. Atatürk, yetişecek çocuklara ve gençlere, görecekleri tahsilin niteliği ne olursa olsun her şeyden önce Türkiye'nin istiklaline ve kendi milli değerlerine düşman olan bütün öğelerle mücadele etmek lüzumunun öğretilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Gerçekten de TBMM, Sakarya Savaşı'ndan sonra gayrimüslim okullar konusunda daha kararlı davranmaya başlamış, bu konu, Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nda, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda Türk hukuku çerçevesinde çözülmüştür. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması sonrasında imzalanan Mudanya Mütarekesi'yle de 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesinin hükümleri tekrar işletilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu okullar yeniden devletin denetim ve gözetimi altına alınmıştır. Konu, Lozan'ın önemli gündem maddelerinden biri olmuş, imzalanan Lozan Barış Antlaşması Türkiye devletinin azınlık okulları ve yabancı okullar hakkında gerekli adımları atmasına zemin hazırlamıştır. Lozan Antlaşması sonrasında yabancı okul (ecnebi mektep), azınlık okulu (cemaat mektebi) ve Türk hususi mektebi ayrımı ortadan kalkmış, bunun yerine gayrimüslim okulları ve özel okullar gibi yeni kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 1923-1924 eğitim öğretim yılından itibaren Türkiye'de ayrı bir azınlık okulları (cemaat mektepleri) türünden bahsetmek doğru değildir. Ancak, gerek Maarif Vekâleti yazışmalarında, gerekse arşiv belgelerinde "*cemaat mektebi*" kavramının Lozan Antlaşması'nın gayrimüslim okullar ile ilgili sözleşme hükümleri ve buna ek mektupların geçerliliğini koruduğu 13 Ağustos 1931'e kadar kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Lozan'dan sonra meşruiyeti tescillenen Türk Devleti, Türk millî eğitimi için düzenlemelere hemen başlamıştır. Maarif Vekâletince 1924 yılı ocak ayında yayımlanan genelge ile okul binaları içerisindeki dini alamet ve işaretlerin kaldırılması istenmekteydi. Okul ile kilisenin farklı yerler olduğu, yabancı okullardaki dini propagandanın hoş görülemeyeceği ve kurallara uymayan okulların hemen kapatılacağı bildirilmişti. Bu genelgeden iki ay sonra farklı okullar uygulaması ve eğitimdeki karmaşa 6 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sona ermiş, Türkiye genelindeki bütün eğitim ve öğretim kurumları gibi azınlık okulları da Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Böylece azınlık okullarının yönetimi, patrikhanelerin ve hahambaşılığın elinden alınıp Maarif Vekâletine devredilmiştir. Kanunun yürürlüğe girdiği yıl Türkiye genelinde 138 azınlık okulunda 20.315'i kız, 47.558 öğrenci öğrenim görmekte, 549'u kadın 1.911 öğretmen görev yapmaktaydı. Gerek okul, gerek öğretmen, gerekse öğrenci sayılarına bakıldığında Rum okulları ilk sırada geliyor, bunu Ermeni ve Musevi okulları izliyordu. 1925 yılında ise bir yıl öncesine göre azınlık okulları sayısı 11 azalarak 127'e gerilemiş, öğrenci sayısı 47.558'den 18.806'ya, öğretmen sayısı da 1.911'den 1.178'e düşmüştü.

1925'ten itibaren eğitim alanına dair bazı kanun ve yönetmelikler çıkarılmış, birçok genelge yayınlanarak gayrimüslim okulların istenmeyen faaliyette bulunmalarına engel olunmaya çalışılmıştır. Bunlardan en önemlisi, 1926 yılında çıkan Maarif Teşkilatına dair Kanun olmuştur. Gayrimüslim okullara ilişkin birçok düzenlemenin yapıldığı bu Kanun'la Türkçe, tarih, coğrafya ve felsefe derslerinin Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunluluğu getirilmiştir. Azınlık okullarıyla ilgili düzenlemelerden sonra okulların bir kısmı kapanmış, ayakta kalabilenleri ise giderek küçülmüştür. Kapitülasyonların kalkması yüzünden yabancı devletlerin müdafaa ve himaye edememeleri, 1929 ekonomik buhranı, azınlıkların okulları idare edebilmek için eskisi kadar para bulamamaları, öğretimin laikleştirilmesi üzerine gayrimüslim ailelerin çocuklarını resmi okullara göndermesi, öğretime dinî kurumların karıştırılmaması, Türk harflerinin kabulü ve dilde sadeleştirme sonucu okuma yazmanın kolaylaşması, ilköğrenimi resmî okullarda bitirmemiş olanları kabul edememeleri, mübadele ve diğer sebeplerle azınlık nüfusunun azalması ve özellikle cumhuriyetle birlikte Türk okullarının gerek bina yönünden, gerekse eğitim öğretim yönünden gelişimi gibi birçok faktör yüzünden azınlık okullarının sayıları azalmış ve bu okullar yerlerini Türk okullarına bırakmışlardır.

Mustafa Serhan YÜCEL

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007**, Pegem Akademi, 11. Baskı, Ankara 2007.

ALKAN, Mehmet Öznur, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

ALP, Hayrünisa, **Tevhid-i Tedrisattan Harf İnkılabına İlköğretim (1924-1928)**, Nobel Bilimsel Eserler, İstanbul 2016.

BÜYÜKKARCI, Süleyman, **İstanbul Ermeni Okulları**, Yelken Basım-Yayım, Konya 2003.

ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, 5. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

HAYDAROĞLU, İlknur, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar", **Türkler Ansiklopedisi**, 14. Cilt, Yeni Türkiye, Ankara 2002, s.181-188.

İhsaiyat Mecmuası, **Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası (1341)**, Devlet Matbaası, İstanbul 1925.

İhsaiyat Mecmuası, **Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1924-1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası**, Devlet Matbaası, İstanbul 1926.

İhsaiyat Mecmuası, **Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası**, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

KANSU, Atuf Nafi, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.

MACAR, Oya Dağlar, "Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl)", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, 10 (2), 2010, s.771-817.

ÖZCAN, Azmi, BUZPINAR, Tufan, "Church Missionary Society İstanbul'da Tanzimat, Islahat ve Misyonerlik 1858-1880", **İstanbul Araştırmaları**, (1), 1997, 63-79.

Özel Okullar Rehberi Hazırlama Komisyonu, **Özel Okullar Rehberi**, İskender Matbaası, İstanbul 1964.

POLVAN, Nurettin, **Türkiye'de Yabancı Öğretim**, 1. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

SOMEL, Selçuk Akşin, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim, İstanbul 2010.

VAHAPOĞLU, Hidayet, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1997.

YORULMAZ, Şerife, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl-20. yüzyıl başları)". **OTAM**, 11, 2000, s.697-768.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-azinlik-okullari/?pdf=3826> adresinden erişilmiştir